

ANNA ΚΕΛΕΣΙΔΟΥ-ΓΑΛΑΝΟΥ, Ἀθῆναι

ΠΑΡΟΥΣΙΑ ΚΑΙ ΝΟΗΜΑ ΤΟΥ ΕΙΝΑΙ ΣΤΑ ΑΠΟΣΠΑΣΜΑΤΑ ΤΩΝ ΠΡΟΣΩΚΡΑΤΙΚΩΝ

*Ἡ Ἱστορία τῆς Φιλοσοφίας δὲν εἶναι παλαιοπω-
λεῖο τῆς Φιλοσοφίας. Ἡράκλειτος καὶ Παρμενίδης
σημαίνουν ὡς σήμερα τὴν ἀρχὴ τῆς Φιλοσοφίας.*

I. N. Θεοδωρακόπουλος

Μέρος Α'. Ἡ ἐπίσκεψις τοῦ Εἶναι στὰ ἡρακλειτικά ἀποσπάσματα.

Προεισαγωγικά. Σημείωση πρώτη γιὰ τὴ μέθοδο.

1. Ἡ μελέτη αὐτὴ ἀνήκει σὲ μιὰ τετραλογία, τῆς ὁποίας τὸ ἓνα μέρος, τὸ μεθοδολογικὸ, δημοσιεύτηκε στὸ περιοδικὸ «Παρνασσός» (ΚΑ'/1979) μὲ τὸν τίτλο *Γίγνεσθαι καὶ Εἶναι στὰ προσωκρατικά ἀποσπάσματα*, καὶ τὸ δεύτερο, πρῶτο τῆς ἐννοιολογικῆς ἀνάλυσης, δημοσιεύτηκε στὴν «Φιλοσοφία» (8-9/1978-79) μὲ τὸν τίτλο *Παρουσία καὶ νόημα τοῦ Γίγνεσθαι στὰ ἀποσπάσματα τῶν Προσωκρατικῶν*. Οἱ δύο αὐτὲς μελέτες ἀποτελοῦν προϋπόθεση γιὰ τὴ συγγραφὴ καὶ κατανόηση τῆς τρίτης γιὰ τὸ Εἶναι καὶ τῆς διερεύνησης τοῦ ὅρου ὄν - ὄντα στὰ ἴδια ἀποσπάσματα. Ἡ βασικὴ ἀκριβῶς ἰδέα, ποὺ διέπει ὅλη τὴν ἔρευνα καὶ εἶναι ἤδη ἀναλυτικὰ ἐκφρασμένη στὶς μελέτες ποὺ ἀναφέραμε, διατυπώνεται συνοπτικὰ μὲ τὰ ἀκόλουθα¹:

Ἡ διερεύνηση μιᾶς ἔννοιας δὲν εἶναι ὅ,τι ἡ ἐξήγηση ἑνὸς γεγονότος. Ἡ διάκριση ἀφορᾷ ἀκριβῶς τὴ μέθοδο πρόβασης ὅχι τὰ ἴδια τὰ ἀντικείμενα. Σὲ κάθε ὅμως ἐρευνητικὴ ἐπιχείρηση ὑπάρχει ἓνα προμεθοδικό, ἀφετηριακὸ σημεῖο, μὲ τὸ ὁποῖο ἀποφεύγεται ἡ ἀμφιλογία. Ἡ ἐρευνητικὴ προσπάθεια γιὰ τὴ λογικὴ ἀνασύσταση φιλοσοφικῶν ὄρων δὲν εἶναι μόνο ἀντιμετώπιση τῆς σημαντικῆς πολυειδίας ἑνὸς ὄρου, ἀλλὰ καὶ καταγραφὴ τῆς κίνησης τοῦ ὄρου στὸ σημαντικὸ πεδίο μέσα στὸ χρόνο, καὶ μελέτη τῆς τύχης του (παραλλαγῶν, ὑπερφαλάγγισης). Ἀλλὰ καὶ ἡ ἱεραρχικὴ ταξινομία —προκειμένου γιὰ ὄρους ποὺ ἐμφανίζουν μιὰ πολυσημία ἢ ἀποτελοῦν βαθμίδες μιᾶς ὄντολογικῆς δομικῆς κλίμακας— εἶναι ὁδὸς διζήσιος, δηλαδὴ μεθοδολογικὰ ισότιμη μὲ τὴν ἱστοριοφιλολογικὴ (χρονολογικὴ)².

1. Βλ. «Παρνασσός» ΚΑ' (1979) 460.

2. Γιὰ τὴ χρησιμότητα καὶ τῶν δυὸ στὴν ἐπαλήθευση ὑποθέσεων βλ. Uno Hölscher, *Der Sinn von Sein in der älteren griechischen Philosophie*, Heidelberg, Karl Winter 1976,

Ἡ ἀλήθεια, λέει ὁ Παρμενίδης (I, 29) εἶναι ὁλοστρογγυλή (Ἀληθείης εὐκνκλέος ἀτρεμές ἦτορ) καὶ τὸ ὄν πάντοθεν ἴσον, ὁμῶς ἐν πείρασι κυρεῖ (8, 49)³, γι' αὐτὸ εἶναι γιὰ τὸν ποιητὴ ξυγόν ὀππόθεν ἄρξωμαι· τόθι γὰρ πάλιν ἴξομαι αὖθις⁴. Τὸ προνόμιο ὁμῶς τοῦ ποιητῆ, πού εἶναι καὶ προνόμιο τοῦ παράδεισου τοῦ πνεύματος, δὲν εἶναι προνόμιο τοῦ ἐρευνητῆ. Ἡ πρώτη ἀναγκαιότητα γιὰ τὴν ἐρευνα εἶναι ἡ ἀναγνώριση ἀφετηριακῶν σημείων. Ὅσο ἀναγκαῖο εἶναι νὰ σταματήσει κανεὶς κάπου⁵, τόσο ἀπαραίτητη εἶναι ἡ ἐπιλογή τῆς ἐξηγητικῆς ἀρχῆς πού εἶναι καὶ ὁδηγητικὴ ἀρχή, τὸ ὅθεν γινώσκεται κάτι (Ἀριστοτ. Μεταφ. Δ 1, 1013a 19).

Ἀλλὰ κάτι ἀκόμη εἶναι ἀναγκαῖο· αὐτὸ πού θὰ ὀνομάζαμε «ἄνοιγμα στὴν ἐπιφύλαξη, θετικὴ σκεπτικιστικὴ συμπεριφορά»⁶, προκειμένου νὰ ἐρμηνεύσουμε στοχαστές, πού «ἡ Ἱστορία τῶν ἰδεῶν τους δὲν εἶναι παρὰ ἡ ἱστορία τοῦ φιλοκίνδυνου καὶ ἐλεύθερου ἀπὸ κατηγοριακὰ σχήματα Ἐγὼ πού ἐρευνᾷ σ' ὅλες τὶς κατευθύνσεις: σκάβει “γῆν πολλήν” γιὰ νὰ βγάλει γνωστικὸ χρυσάφι⁷· βρίσκει λίγο, σκάβει μέσα του καὶ βρίσκει πολὺ»⁸ (ἐδιζησάμην ἐμεωντόν), γι' αὐτὸ καὶ ἐκφράζεται μὲ προσωπικὴ ὑπευθυνότητα. Αὐτὸ εἰδικὰ γιὰ τὸ πρόβλημα τοῦ Εἶναι, «ἓνα πρόβλημα πού ἀνανεώνεται κατὰ καιροὺς μὲ ἀπίστευτὴ ἐνταση... ἀποδείχνοντας μὲ τὴ διαίωνα ἐπανάληψη τὸν ἀνεξάντλητο χαρακτῆρα του»⁹, εἰδικὰ γιὰ στοχαστές, πού ὁ λόγος τους συχνὰ οὔτε λέγει οὔτε κοίπτεται ἀλλὰ σημαίνει καὶ εἰδικότερα γιὰ τὸν αἰδοῦν καὶ δεινὸν Ἐλεῖν Παρμενίδη, γιὰ τὸν ὁποῖο ὁ Πλάτων θὰ ὁμολογήσει: φοβοῦμαι οὖν μὴ οὔτε τὰ λεγόμενα συνιῶμεν, τί τε διανοούμενος εἶπε πολὺ πλέον λειπομέσθαι, καὶ τὸ μέγιστον, οὗ ἔνεκα ὁ λόγος ὥρμηται, ἐπιστήμης περὶ τί ποτ' ἐστίν, ἄσκεπτον γένηται... (Θεαίτητος 184a).

2. Εἶναι ἢ Γίγνεσθαι; Τὸ ἐρώτημα —μεθοδολογικὸ καὶ οὐσιολογικό— τὶ πρῶτο στὸ ἐννοιακὸ σύμπλεγμα, τὸ Εἶναι ἢ τὸ Γίγνεσθαι, τὸ στατικὸ ἢ τὸ ροϊκό, μὲ τὴν πράξη τῆς ἐργασίας ἔχει πάρει ἀπάντηση μεθοδική, ἡ πραγματικότητα ὁμῶς στὰ ἴδια τὰ ἀποσπάσματα ἐπιτρέπει καὶ τὴν ἄλλη ἐπιλογή, ἀφοῦ ἐδῶ δὲν ὑπάρχει μετάβαση ἀπὸ τὸν ἓναν ὅρο στὸν ἄλλο,

12: «In der Überzeugung, daß philologische und philosophische Interpretationen einander gegenseitig helfen müssen, ihre methodischen Voraussetzungen zu klären».

3. Βλ. καὶ 8, 43-44: εὐκνκλίου τετελεσμένον ἐστὶ | πάντοθεν, σφαίρης ἐναλίγκιον ὄγκῳ, | μεσσόθεν ἰσοπαλὲς πάντῃ.

4. Πρβλ. Barnes, *The Presocratic Philosophers*, London 1979, 177.

5. Πρβλ. Ἀριστοτέλης, Ἀναλυτ. Ὑστέρ. Α 14,81b 33.

6. Άννα Κελεσίδου-Γαλανού, Ἡ γνώση ὡς πρᾶγμα τοῦ ὑποκειμένου, «Φιλοσοφία» 7 (1977) 69.

7. Πρβλ. Ἡράκλειτος Β 22 καὶ 101.

8. Βλ. Άννα Κελεσίδου-Γαλανού, ὁ.π., 74.

9. Γ. Τζαβάρας, *Τὸ ποίημα τοῦ Παρμενίδη*, Ἀθήνα, Δόμος 1980, 9.

ὅπως στήν ἐγελιανή διαλεκτική κίνηση τῶν ἐννοιῶν *Εἶναι* - *Γίγνεσθαι*. Γενικά ἐδῶ ἀποκαλυπτική εἶναι ἡ μαρτυρία τοῦ Ἀριστοτέλη (*Περὶ οὐρανοῦ* Γ 1, 298b 29-33): τὰ μὲν ἄλλα πάντα γίγνεσθαι τε φασὶ καὶ ῥεῖν, εἶναι δὲ παγίως οὐθέν, ἐν δέ τι μόνον ὑπομένειν, ἐξ οὗ ταῦτα μετασχηματίζεσθαι πέφυκεν.

Τὸ *Εἶναι* ἀπαντᾷ στὸν Ἀναξίμανδρο γιὰ πρώτη φορὰ (ἐστὶ), δίχως φιλοσοφική σημασία, ὑπάρχει ὅμως μὲ οὐσιαστική φιλοσοφική ποιότητα στὴ δομὴ τῆς ἐννοιας τοῦ ἀπείρου. Στὸ ἴδιο χωρίο ἀπαντᾷ καὶ τὸ γίγνεσθαι¹⁰: ἐξ ὧν ἡ γένεσις ἐστὶ τοῖς οὖσι, καὶ τὴν φθορὰν εἰς ταῦτα γίνεσθαι κατὰ τὸ χρεών. Ἐξάλλου στὸν Ἡράκλειτο, ὅπως ἤδη δείξαμε¹¹, ἂν καὶ δὲν ὀνομάζεται τὸ *Εἶναι*, χρησιμοποιεῖται συχνά¹² μὲ ὄντολογική σημασία. Ὅπως πολὺ σωστὰ παρατηρεῖ ἡ Ἐ. Ἰωαννίδη¹³ «pour la pensée et le langage avant Parménide... l'Être, qu'on n'avait pas encore nommé ainsi, mais qui s'exprimait par l'usage du présent dans les sentences héraclitéennes, était la condensation du Devenir éternel».

3. Ἡ ποικιλία τῶν νοημάτων καὶ λειτουργιῶν τοῦ *Εἶναι*, ἡ λογικὴ δηλαδὴ εὐρύτητα καὶ χρῆση του κι ἡ ἀδυνατοῦσα ὁρισμοῦ του εἶναι προκαταρκτικὲς προτάσεις σὲ κάθε μελέτῃ του. Ὁ Russel¹⁴ παρατηρεῖ: «The word is is terrible ambiguous... We have the sense in which it asserts Being, as in "A is": the sense of identity; the sense of predication, in "A is human"; the sense of "A is a man" which is very like identity. In addition to these there are less common uses, as "to be good is to be happy", where a relation of assertions is meant».

Ὁ Kahn¹⁵ παρατηρεῖ: «Since Russel, most philosophers of logic have

10. Βλ. τὸ ἄρθρο μου *Παρουσία καὶ νόημα τοῦ γίγνεσθαι στὰ ἀποσπάσματα τῶν Προσωκρατικῶν*, «Φιλοσοφία» 8-9(1978-79) 80-81. Εἰδικὰ τὴν παρατήρηση: «Ἀξιοσημείωτη εἶναι ἡ φιλοσοφικὴ ἰσοτιμία τοῦ γίγνεσθαι μὲ τὸ *Εἶναι*: ἀναγκαστικὸς εἶναι ὁ νόμος τῆς φθορᾶς γιὰ τὰ ὄντα ποὺ γεννιῶνται καὶ εἶναι καὶ ἐπιστροφὴ στὴν πηγὴ τους. Ἔτσι θεωρῶ σωστότερη ἀπὸ ἐκείνη τοῦ Diels τὴ μετάφραση τοῦ ἀναξιμάνδρειου χωρίου ποὺ προτείνει ὁ Meurers (ὁ ὁποῖος θεωρεῖ τὸν Ἀναξίμανδρο πρῶτο ὑποστηρικτὴ τῆς ἐξελικτικῆς θεωρίας): Woraus die seienden Dinge ihr Werden haben, dorthinein muß ihr Untergang sein nach Notwendigkeit, (*Metaphysik und Naturwissenschaft*, Darmstadt 1976, 21)».

11. *Παρουσία καὶ νόημα τοῦ γίγνεσθαι*, 78-79.

12. Ramnoux, *Héraclite* Paris, Les Belles Lettres 1968, 251, 421, 252: «Héraclite n'a pas dans les textes existants nommé l'être, mais il a fait plusieurs emplois du verbe être, à propos desquels se pose la question: si l'emploi est simplement copulatif, ou s'il est signifiant avec le sens ontologique fort».

13. *Essai de reconstruction de la logique archaïque*, Praha 1964, 18.

14. *The Principles of Mathematics*, London 1903, 64, note.

15. *The verbe Be in Ancient Greek*, Dodrecht-Reidel Publishing Company, Holland/Boston 1973, 4 σημ. 1. Βλ. καὶ κριτικὴ ἀνάλυση Ernst Tugendhat, *Τὸ ἐρώτημα γιὰ τὸ *Εἶναι**

agreed that they must distinguish at least three and perhaps four senses of "to be": (1) existence as expressed by the quantifiers, (2) predication, as in Fx , (3) identity, as in $x=y$, (4) class inclusion, symbolized as $x=cy$. Σχετικά με τὸν ἐλληνικὸ ὄρο, ὁ ἴδιος, ἀφοῦ βάλει ὡς προμετωπίδα τὴ φράση τοῦ Benveniste: «La structure linguistique du grec prédisposait la notion d'être à une vocation philosophique», προτάσσει τὰ ἀκόλουθα στὴ διαπραγμάτευσή του: «Any linguistic study of the greek verb be is essentially conditioned, and perhaps ultimately motivated, by the philosophic career of this word. We know what an extraordinary career it has been» (1, Intr. 1).

Ὁ P. Aubenque¹⁶ γράφει: «Le problème de l'être est le plus problématique des problèmes, non seulement au sens où il n'y sera peut-être jamais entièrement répondu, mais en ce sens que c'est déjà un problème de savoir pourquoi nous nous posons ce problème».

Καὶ ὁ Καθ. Piguet¹⁷ σὲ μιὰ ἐξαντλητικὴ διαπραγμάτευση τοῦ θέματος ὑποστήριξε τὴ θέση ποὺ ἀναφέρεται στὴν κύρια καὶ σύγχρονη ἀντινομία λόγου - Εἶναι: Ὅταν ὑπάρχει τὸ Εἶναι ἡ Φιλοσοφία δὲν ξέρει τί νὰ πεῖ γι' αὐτό, ὅταν μιλά γι' αὐτό δὲν εἶναι γιὰ τὸ Εἶναι. Πρόσφατα ὁ A. J. Reck¹⁸ συνόψισε ἔτσι τὴν προβληματικὴ: «It is a philosophical common place that, according to the traditional criteria of definition, Being cannot be defined. The term "being" has the widest range of application. Since of every thing, quality, relation, process, event, and so forth, whether actual, possible, or otherwise, it may be said that, in some sense, it is. Because of its infinite logical comprehension and its universal ontological pervasiveness, Being historically has been esteemed to be starting point of speculate philosophy».

4. Ἄν, τώρα, ὁ παράδεισος τοῦ πνεύματος εἶναι ὁ τόπος τῶν στοι-

καὶ τὸ γλωσσικὸ του ὑπόβαθρο (*Die Seinsfrage und ihre sprachliche Grundlage*, «Philosophische Rundschau» 24 (1977) 161-176), μετάφραση Κατερίνα Λιάπτη, «Δευκαλίων» 30 (1980) 205-222.

16. *Le Problème de l'être chez Aristote*, Paris, P.U.F. 1972, 14. Κι ἀφοῦ ὁ λόγος γιὰ μελέτη ποὺ ἀφορᾷ τὸν Ἀριστοτέλη, στὸν ὁποῖο ἀναγκαστικὰ φέρνουν τὸ σύγχρονο μελετητὴ τοῦ Εἶναι πολλαποῖ δρόμοι, θυμίζουμε ὅτι τὴ συσχέτιση μετὰ τὸ Σταγίριτη τὴν ἀντιμετωπίσαμε (βλ. *Γίγνεσθαι καὶ Εἶναι* στὰ προσωκρατικὰ ἀποσπάσματα, 465) δείχνοντας καὶ τίς δυσκολίες μιᾶς ἀναφορᾶς σὲ προγενέστερη σκέψη καὶ τὴ σημασία της, ἐφόσον οἱ ἔρευνες τῆς πρώτης φιλοσοφίας ἀφοροῦν τίς βασικὲς προοπτικὲς τοῦ Εἶναι κι αὐτὲς κλιμακώνονται στὴν ἀλήθεια τῆς ἀριστοτελικῆς θεμελιακῆς ὄντολογίας, ἢ στὶς ἀρνήσεις τῆς ἀριστοτελικῆς σκέψης.

17. J. Cl. Piguet, *La Connaissance de l'individuel et la logique du réalisme*, Neuchâtel, La Baconnière, 1975, 99991². Καὶ παρουσίαση τοῦ βιβλίου: Ἄννα Κελεσίδου-Γαλανοῦ, *Τὸ ἀτομικὸ καὶ ἡ γνώση του*, «Παρνασσός» ΚΒ' (1980) 232-243.

18. *Being and substance*, «The Review of Metaphysics», June 1978, XXXI 4, 124, 535-554, 535.

χείων, τῶν ριζῶν πρὶν ἀπὸ κάθε πρόσμιξη καὶ ἡ ἑλληνικὴ γλῶσσα εἶναι φορέας τοῦ πνευματικοῦ παράδεισου, ἐφόσον οἱ λέξεις τῆς κρατοῦν τὴν πρωταρχικὴ πλήρη σημασία τους,¹⁹ δὲν ἔχουμε παρὰ νὰ πραγματοποιήσουμε τὴν *ἐπίσκεψιν τῶν ὄντων*, ποὺ εἶναι ἐδῶ ὁ ὅρος *Εἶναι* καὶ οἱ τύποι τοῦ στή χρονικὴ τους σειρὰ στὰ σωζόμενα προσωκρατικὰ κείμενα καὶ νὰ βασίσουμε στὶς σχέσεις τοῦ ὅρου μὲ τὶς ἔννοιες ποὺ τὸ περιβάλλουν τὴ φιλοφικὴ του διερεύνηση.

Τὸ αὐτονόητο τοῦ ὄντος στὴν προσωκρατικὴ περίοδο προσανατολίζει τὴ μελέτη τοῦ *Εἶναι* στὴν ἀνίχνευσὴ του στὰ ἀποσπάσματα καὶ στὶς μορφές τῆς παρουσίας του. Τὰ πράγματα δηλαδὴ ἐδῶ εἶναι οἱ ἴδιες οἱ παρουσίες τοῦ *Εἶναι* πρὶν ἀπὸ ὁποιαδήποτε μεταγενέστερα σχόλιά τους. Τὸ νὰ πάει κανεὶς στὰ πράγματα εἶναι ὅ,τι ὁ Guitton²⁰ ὀνόμασε «*se faire une naïveté antésocratique*». Αὐτὸ ὀνομάζεται καὶ *ἐπίσκεψις τῶν ὄντων* στὸν παράδεισο τοῦ πνεύματος. Ὁ τρόπος αὐτὸς εἶναι πειθαρχία ἀσφαλέστερη ἀπὸ τὴν ταξινομία στὴν ὁποία ὑπάρχει ὁ κίνδυνος τοῦ ἀναχρονισμοῦ, πρὸς τὰ πίσω —τὸ παρελθόν— ἂν ἡ σύσταση τῆς μελέτης ἔχει ὡς πρότυπο τὴν ἀριστοτελική²¹ πλουραλιστικὴ θεώρηση τοῦ *Εἶναι*, ἢ πρὸς τὰ ἐμπρός, ἂν στοιχεῖ σὲ σύγχρονα σχήματα σκέψης, ὅπως ἡ μελέτη τοῦ Kahn γιὰ τὸ *Εἶναι* στὴν ἑλληνικὴ γλῶσσα.

*Αν ἀφετηρία στὴν ἔρευνα θεωρήσουμε τὴ χρῆση τοῦ *Εἶναι* στὸ λόγο, ἡ ἀρχικὴ ταξινομία εἶναι δυνατό νὰ εἶναι διχοτομικὴ, πρῶτα διακριτικὴ τοῦ συνδετικοῦ ὅρου καὶ τοῦ *Εἶναι* ὡς ὄντολογικοῦ, ὕστερα διακριτικὴ τῆς ἔννοιας ἀπὸ ἐκείνη τοῦ φαινομένου στὶς αἰσθήσεις ἢ τοῦ φαινομενικοῦ²².

19. Piguet, *La Connaissance*, 3100-2: «Le logos grec (archaïque surtout) a été une forme de totalité interne ... parce qu'il liait (de l'intérieur) en un ce que nous dissociions aujourd'hui sous les noms de réalité, pensée et langage».

20. *Profils parallèles*, Fayard 1970, 483: «La Grèce est révélation par elle-même, comme une terre promise interdite, ... comme la terre où les mots seront pris dans leur sens plein, premier, paradisiaque, s'il est vrai que le paradis de l'esprit est le lieu des essences, des éléments, des racines avant toute contamination... Heidegger entre dans ce cortège, qui monte vers la lumière grecque, comme vers un mythe de pureté enfin possédée. Et les écrits des Grecs, il les interprète selon leur antique signification. Redécouvrir les Grecs d'Avant-Platon, se faire une naïveté antésocratique, par delà les commentaires, avec les ressources de la philosophie prolongée par l'ontologie».

21. Στὸν Index τοῦ Bonitz γιὰ τὸν Ἀριστοτέλη ὑπάρχει ἡ ἀκόλουθη διάταξη: 1. *formae et constructiones grammaticae*. 2. τὸ *Εἶναι* τὴν παράτασιν τῆς ὑπάρξεως καὶ οἶον τὴν ἐνέργειαν τοῦ ὄντος δηλοῖ. 3. τὸ *Εἶναι* λέγεται πολλαχῶς. 4. *ubi plene enumeratur* ποσαχῶς λέγεται τὸ ὄν. 5. εἶναι *c. dativo praedicati notionem substantialem significat*. 6. Τὸ μὴ ὄν πολλαχῶς, ἐπειδὴ καὶ τὸ ὄν. Γιὰ τὸ πρόβλημα τῆς διερεύνησης μὲ στήριγμα τὸν Ἀριστοτέλη βλ. Reck, *Being and Substance*.

22. Ἡ διάκριση τοῦ *Εἶναι* καὶ τοῦ φαινομένου ἀνάγεται στὶς ἀπαρχές τῆς σκέψης. Ὑπονοεῖται στοὺς Μιλήσιους ποὺ δέχονται ὅτι ὅλα ἀνάγονται σὲ μιὰ μοναδικὴ ἀρχή.

Καὶ οἱ δύο διακρίσεις ἔχουν καὶ χρονολογικὴ προήγηση, ἔτσι δὲν θὰ μποροῦσαν νὰ συμβάλουν ἀποφασιστικὰ στὴ γλωσσικὴ ἔρευνα. Ἡ δεύτερη ὑπάρχει ἐσωτερικὰ στὴ μονιστικὴ θεώρηση τῆς πραγματικότητας, ἐνῶ ἡ πρώτη, ὅπως πρῶτα ἐμφανίζεται στὸν Ἡράκλειτο, ἀμφισβητήθηκε ἀπὸ τοὺς ἐρευνητὲς τῆς ἀγγλοσαξονικῆς σκέψης. Στὸ ἀπόσπασμα 1 οἱ διαπλοκὲς τοῦ λόγου ἐπιτρέπουν νὰ θεωρηθεῖ ἡ χρῆση τοῦ Εἶναι ὡς συνδετικοῦ καὶ ὄχι ὡς ὄντολογικοῦ, ὅπως π.χ. ἐρμηνεύεται τὸ ἀπόσπασμα ἀπὸ τὸν Kirk²³. Μιὰ ἀποφασιστικὴ προήγηση πρὶν τὴ διερεύνηση δὲν θὰ ἦταν θεμιτή.

Δίχως ἀκόμη διάκριση πραγματικῆς-φαινομενικῆς πραγματικότητας ἀπαντᾷ γιὰ νὰ δηλώσει τὸν κόσμο ποὺ φαίνεται στὶς αἰσθήσεις μας, ποὺ ὑπάρχει γύρω μας, τὸ Εἶναι (τοῖς οὖσι) στὸν Ἀναξίμανδρο. «Anassimandro usa la stessa espressione per designare l'irrealtà del mondo che ci circonda. In altre parole, lui è stato primo a usare il fatale verbo "essere" nel suo stravolto significato sapienziale, per indicare l'apparenza. Quando la sapienza cederà il passo alla filosofia, "essere" tornerà a significare la realtà vera (però non più quella dei sensi)»²⁴.

Στὸν Ἡράκλειτο ἐξάλλου ὅ,τι δὲν λέγεται δὲν σημαίνει ὅτι δὲν προϋποθέτει τὸ στοχασμὸ ποὺ ἐμβαθύνει στὸ περιεχόμενο μιᾶς ἔννοιας, ἀφοῦ χρησιμοποιεῖται κατηγορηματικὰ ἢ ἀντίθετῃ τῆς²⁵.

Σημείωση δεύτερη γιὰ τὸ Εἶναι καὶ τὸ ἐννοιολογικὸ περιβάλλον του.

1. Ἡ ἀνίχνευση τῶν θεμελιακῶν σχέσεων τοῦ Εἶναι εἶναι ἐπίσης ἐρευνητικὸς τρόπος: μετὰ τὴ διερεύνησή τους οἱ σχέσεις ἱεραρχοῦνται ἢ σημασιολογικὰ ἢ ταξινομοῦνται χρονολογικά. Στὴν περίοδο ποὺ ἐξετάζει ἡ μελέτη οἱ σχέσεις²⁶ προκύπτουν ὡς ἀπαντήσεις σὲ δύο βασικὰ ἐρωτήματα: α) ποιὲς οἱ σημασίες μὲ τίς ὁποῖες χρησιμοποιεῖται ὁ ὅρος; β) μὲ ποιὸς τρόπους τὰ πράγματα μποροῦν νὰ λεχτοῦν ὅτι εἶναι; Ἐτσι ἔχουμε:

Α) Εἶναι/σκέψη/γλώσσα (Ἐνα Εἶναι/μονιστικὴ σκέψη) ἢ Εἶναι καὶ πραγματικότητα (πῶς καὶ πόσο εἶναι τὰ πράγματα). Στὴ μελέτη μας τὸ

Βλ. καὶ J. Jalabert, *L'idée du phénomène dans la philosophie de Leibniz*, «Les Études Philosophiques» 4 (1977) 399.

23. *The Cosmic Fragments*, Cambridge University Press 1962 (1954), 33 Ramnoux, *Héraclite*, 251-252. Πρβλ. Ἄννας Κελεσίδου-Γαλανοῦ, *Γίγνεσθαι*, 464.

24. Colli, *La sapienza greca* II, Milano 1978, 298.

25. Cf. Ramnoux, ὁ.π., 252.

26. Στὸν Diels ἡ διάκριση ποὺ γίνεται εἶναι ἡ ἀκόλουθη: τύποι (καὶ γραμματικὲς δομὲς τοῦ Εἶναι), τὸ Εἶναι καὶ ἡ χρονικὴ μεταβολή, τὸ Εἶναι ὡς πραγματικότητα, τὸ ὄν σὲ σχέση μὲ τὸ μὴ ὄν καὶ τὸ ὄν ἀπόλυτα, τὰ ὄντα ἀπόλυτα.

Εἶναι ὡς ὑπαρκτικὸ κατατάσσεται σὲ δομές, ὅπως: κόσμος, λόγος. Βασικὴ εἶναι ἡ διάκριση *λέγειν* - *ὀνομάζειν*²⁷.

Β) Εἶναι καὶ χρόνος. Ἐκτὸς ἀπὸ τὸ ἐρώτημα πόσο, λιγότερο ἢ περισσότερο πραγματικὰ εἶναι τὰ πράγματα ἢ εἶναι κάτι, ἡ ἔννοια τῆς πραγματικότητος συνάπτεται μὲ τὸ Εἶναι μέσῳ τῆς ἔννοιας τοῦ χρόνου. Τὰ πράγματα εἶναι: ὡς δυνατότητες, ἐνεργεῖα, παρουσίες· ὅ,τι εἶναι, ὅ,τι ἦταν, ὅ,τι θὰ γίνει ἔχει μερίδιο στὸ Εἶναι²⁸.

Πρέπει ἐδῶ νὰ ὑπενθυμίσουμε ὅτι γενικὰ στὴν ἐλληνικὴ γλῶσσα ἡ θεώρηση τῆς σχέσης χρόνου-πραγμάτων σὲ συνάρτηση μὲ τὸ ρῆμα εἶμι εἶναι ἰδιάζουσα: ὡς πρὸς τὴ σχέση αὐτὴ ὁ χρόνος εἶναι δηλωτικὸς τῶν καταστάσεων τῶν πραγμάτων ὅχι τῆς τάξης τους στὴν κλίμακα τοῦ χρόνου. Ὁ ἐλληνικὸς χρόνος εἶναι κατάσταση τοῦ πράγματος ἔτσι, ὥστε ὅ,τι εἶναι ἐνεργεῖα δὲν μπορεῖ παρὰ νὰ εἶναι στὸν ἐνεστώτα. Τίποτα δὲν θὰ μπορούσε νὰ εἶχε ὑπάρξει δίχως ἀπλούστατα νὰ εἶναι. Ὁ Καθ. J. Cl. Piguet, στὸν ὁποῖο ἀνήκει ἡ παρατήρηση, γράφει: «Pour le Grec, ce n'est pas la fonction qui est mesure de l'être, mais l'être qui est mesure de la fonction. Ce n'est pas la ligne qui est constante et le mobile une variable, mais c'est le mobile qui est constante. Le critère de la temporalité grecque c'est l'état du mobile au moment où il s'énonce: c'est le νῦν. Ce qui est maintenant... est donc critère temporel, ce qui entraîne précisément pour conséquence qu'il ne peut y avoir en grec que deux aspects verbaux fondamentaux: le parfait, où s'énonce ce qui est "maintenant" et l'imparfait, où s'énonce ce qui n'est pas "maintenant"»²⁹. Ἐνα παράδειγμα ἔχουμε στὸ ἀπόσπασμα 31 τοῦ Ἡράκλειτου, ὅπου τὸ Εἶναι φέρεται ν' ἀντιδιαστέλλεται στὸ γίγνεσθαι: *θάλασσα διαχέεται, καὶ μετρέεται εἰς τὸν αὐτὸν λόγον, ὁκοῖος πρόσθεν ἦν ἢ γενέσθαι γῆ*. Ἡ παρουσία τῆς ἔκφρασης *εἰς τὸν αὐτὸν λόγον* καὶ ἡ συμπλοκὴ μὲ τὰ ἐνεστωτικὰ ρήματα ποὺ ἔχουν ὑποκείμενο τὸ *θάλασσα* μεταδίδει στὸ παρὸν

27. Πρβλ. Κ. Μιχαηλίδης, *Ἀρχαῖοι Φιλόσοφοι*, Λευκωσία 1971, 99: «Ἡ δόξα ἀνήκει καὶ στὸν ἄνθρωπο καὶ στὰ ὄντα συγχρόνως καὶ νοεῖται πρωταρχικὰ μέσα ἀπὸ τὴ διάσταση τῆς γλῶσσας. Ὄνόματα εἶναι ὅσα ἔθεσαν οἱ θνητοί: γίγνεσθαι, ἀπόλλυσθαι, φῶς - σκότος. Ἐνῶ τὸ λέγειν βαστάζει τὴν ἀνάγκη τῆς ὄντοφανέρωσης, τὸ ὀνομάζειν ξεπέφτει σὲ μιὰ σύμβαση — μιὰν ὀνοματοθεσίαν».

28. Πρβλ. Reck, ὁ.π., 537: «That something is part, that it was, is not to deny that it is. That something is part, that it was, does not annihilate its being, although its being is not that of being present now as it was, but rather being what has been, which may be present now. That something is future, that it will be, implies that it is, not as an actuality at present, but as a possibility or potentiality».

29. Piguet, 33322. Καί: «Certes πέφυκα sert de parfait à εἶμι, mais précisément il marque un état de la chose accomplie dans sa nature, alors que l'équivalent latin *fuit* conjugue réellement l'être au passé, en marquant non plus l'état de la chose, mais la place qu'elle occupe dans l'échelle du temps rapporté à celui qui parle».

τὴν κατάστασιν τοῦ λόγου ὡς μιᾶς σταθερᾶς: τὸ λόγον ποῦ εἶναι τώρα ὅ,τι καὶ πρίν, δηλαδὴ τῆς ἀναλογίας γῆς - θάλασσας ἢ τοῦ μέτρου μὲ τὸ ὁποῖο διαχέεται ἡ θάλασσα³⁰.

Γ) εἶναι/βροτοὶ/εἰδὼς φῶς (ἢ Εἶναι καὶ πολλοί).

Δ) γίγνεσθαι εἰς οὐσίαν.

Ε) ἄρνηση τοῦ εἶναι/μὴ εἶναι³¹.

Ζ) Εἶναι καὶ κατηγορήματα.

Γενικὰ οἱ θέσεις γιὰ τὰ κατηγορήματα εἶναι: α) Ὅτι τὰ κατηγορήματα εἶναι οὐσιαστικά ἢ κατὰ συμβεβηκὸς (Ἀριστοτέλης). β) Ὅτι ὅλα εἶναι κατὰ συμβεβηκός. Αὕτη ἡ θέση καταργεῖ τὴν ἐπιστήμη. Ὅπως παρατηρήθηκε³²: «If all attributes are accidental, then science is impossible, for science begins with concepts of the nature of things». γ) Ὅτι ὅλα εἶναι οὐσιαστικά (Leibniz).

Στὴν περίοδο ποὺ ἐξετάζουμε ἡ σχετικὴ προβληματικὴ ἀφορᾷ τὴ σχέση εἶναι - ἔχειν. Ὅπου τὸ ὄν δὲν εἶναι ἀπόλυτο, ἀλλὰ πραγματικότητα ποὺ ἔχει αὐτὸ ἢ ἐκεῖνο τὸ γνῶρισμα, ἡ σχέση παρουσιάζεται ἔτσι: τὸ ὄν εἶναι ὅ,τι ἔχει ἢ εἶναι αὐτὸ ποὺ ἔχει. Τὸ ἔχειν δηλαδὴ ἀνήκει στὸ ὄν. Στὸν παρμενιδικὸ μονισμό, ὅπου τὸ Εἶναι εἶναι ἀπόλυτο, τὸ ἔχειν διαχωρίζεται ἀπὸ τὸ ὄν. Τὸ ὄν εἶναι ἡ ἀλήθεια, ἡ ζωὴ κλπ., τὸ σχετικὸ ὄν δὲν εἶναι ἡ ἀλήθεια.

Τὸ ἴδιο τὸ ἔχειν ὅμως, ὡς ὅρος στὴν περίοδο ποὺ μᾶς ἀπασχολεῖ, ἀμετάβατο, συμπίπτει ἐννοιολογικὰ μὲ τὸ Εἶναι ὡς κατάσταση πράγματος, ὅπως στὸ πρῶτο ἡρακλειτικὸ ἀποσπάσμα. Ὁ λόγος τοῦ φιλόσοφου ἀποδίδει τὰ πράγματα: κατὰ φύσιν διαίρεσιν ἕκαστον καὶ φράζων ὁκῶς ἔχει³³.

Η) Εἶναι καὶ ζωὴ (ὑπαρξὴ ἢ αὐτὸ ποὺ πρέπει νὰ εἶναι ἡ ὑπαρξὴ). Τὸ πρόβλημα τῆς προτεραιότητος τῆς ὑπαρξὸς ἢ τῆς οὐσίας εἶναι ψευδοπρόβλημα. Αὐτὸ οἱ Προσωκρατικοὶ τὸ εἶδαν πρῶτοι, ἀφοῦ τὸ ὑπάρχειν δὲν νοεῖται δίχως τὴν ἐννοία τῆς οὐσίας: ὅ,τι ὑπάρχει εἶναι κάτι, ἀλλὰ καὶ ὅ,τι εἶναι κάτι ὑπάρχει κατὰ κάποιον τρόπο³⁴.

30. Περισσότερα βλ. στὴ διαπραγμάτευση τοῦ ἀποσπάσματος 30 ποὺ ἀκολουθεῖ.

31. Πρβλ. Πλάτων, Σοφιστής 237α: Τετόλμηκεν ὁ λόγος οὗτος ὑποθέσθαι τὸ μὴ ὄν εἶναι· ψεῦδος γὰρ οὐκ ἂν ἄλλως ἐγίγνετο ὄν. Παρμενίδης δὲ ὁ μέγας, ὃ παῖ, παισὶν ἡμῖν οὖσιν ἀρχόμενός τε καὶ διὰ τέλους τοῦτο ἀπεμαρτύρετο, πεζῇ τε ὥδε ἐκάστοτε λέγων καὶ μετὰ μέτρων: οὐ γὰρ μή ποτε τοῦτο δαμῇ, φησὶν, εἶναι μὴ ἔόντα· ἀλλὰ σὺ τῆσδ' ἀφ' ὁδοῦ διζήμενος εἶργε νόημα. Πρβλ. Κρατύλος 429d, Εὐθύδημος 284a-287a, Θεαίτητος 188d.

32. Reck, ὁ.π., 535.

33. Στοὺς ἄλλους Προσωκρατικούς, ὅπως στὸν Δημόκριτο (A 135, B 159, B 253), πάλι ἀμετάβατο, ὡς κατάσταση πράγματος τὸ ἔχειν σημαίνει χάρη στὸν ὅρο ποὺ προτάσσεται, κυρίως στὰ ἐπιρρήματα: συμμέτρως, κακῶς. Πρβλ. Παρμενίδης B 16 (ὡς ἕκαστος ἔχει κοῤῥασιν), Φιλόλαος B 6 (ὥδε ἔχει), Δημόκριτος 257 (ὥδε ἔχει), Διογένης 6 (ὡδ' ἔχουσιν), Ἀναξαγόρας 4 (τούτων οὕτως ἐχόντων).

34. Γενικὰ γιὰ τὸ πρόβλημα τῆς σχέσης ὑπαρξὸς - οὐσίας βλ. Jacques Jalabert, *Être et valeur*, «Studia Leibnitiana» X/1 (1978) 87 ἐπ.

Στὸ σημεῖο αὐτὸ θὰ πρέπει νὰ θυμίσουμε ὅτι ἡ μελέτη τοῦ *Εἶναι* εἶναι καὶ ἀνθρωπολογικὴ ὄντολογία. Ἐδῶ ὅλη ἡ δουλειά μας στὸ Λεξικὸ τῶν Προσωκρατικῶν σχετικὰ μὲ τὸν ὄρο *ἄνθρωπος* εἶναι ἀνάγκη νὰ συνεξεταστεῖ, γι' αὐτὸ καὶ παραπέμπουμε σ' αὐτή. Στὴν περίοδο βέβαια ποὺ διερευνοῦμε, ἂν δὲν κατονομάζεται ἡ διάκριση σὲ τυχαῖο *Εἶναι* καὶ κατὰ φύση³⁵, ὑπάρχει τὸ *Εἶναι* τοῦ ἀνθρώπου.

Ἡ φιλοσοφικὴ προβληματικὴ.

«Dans la philosophie antique et médiévale le problème fondamental des philosophies est celui de l'Être, ou de Dieu ou de l'Absolu. Tous les autres problèmes sont attachés à cette intention fondamentale. Toute philosophie antique et médiévale est ainsi au premier chef une ontologie. Ce qui commande toutes choses, c'est la réalité»³⁶.

Στὴν προσωκρατικὴ σκέψη ἡ σχετικὴ προβληματικὴ ἐστιάζεται σὲ δυὸ ιδέες: τῆς ὄντολογίας ποὺ εἶναι ἐδῶ οἰκοδομημένη στὸ λόγο καὶ τῆς προτεραιότητος τοῦ ὄντος ἀπέναντι στὴ γνώση. Στὸ τελευταῖο μέρος τῆς τετραλογίας, ποὺ ἀποτελεῖ γιὰ μᾶς ἡ μελέτη τοῦ *Εἶναι*, ἡ διερεύνηση τοῦ ὄρου *ὄν*, *ὄντα*, ἀποδείχνει ὅτι ἡ γνωσιολογικὴ προτεραιότητα δὲν τίθεται ὡς πρὸς τὸ ὄν, ἀλλὰ ὡς πρὸς τὴ σωστὴ γνώση ὡς γνώση τοῦ ὄντος.

Ἡ ἐπισκέψις τοῦ *Εἶναι* στὰ ἡρακλειτικὰ ἀποσπάσματα.

I.

Ἡ διερεύνηση τῶν σημασιῶν τοῦ *Εἶναι* στὸν Ἡράκλειτο χωρίζεται βασικὰ σὲ δύο μέρη: στὶς παρουσίες τοῦ ὄρου ποὺ ταξινομοῦνται μὲ κριτήριο τὶς συναρτήσεις του μὲ βασικὲς φιλοσοφικὲς ἐννοιες, ὅπως *γίγνεσθαι*, *χρόνος*, *λόγος* καὶ στὸ μέρος ὅπου τὰ ἀποσπάσματα ἢ ὁ τύπος εἶναι προβληματικά. Παραλείπονται οἱ χρήσεις ὅπου τὸ *Εἶναι* χρησιμοποιεῖται ἀπλὰ ὡς συνδετικὸ ἢ ὅπου ἐπαναλαμβάνεται, ὅπως καὶ ὅταν ἀπουσιάζει, ἀλλὰ μὲ τὸ νὰ ἐννοεῖται σημασιολογεῖ τὴν ἡρακλειτικὴ θεωρίαν τῆς ἐνότητος³⁷.

35. Πίσω ἀπὸ τὸ τυχαῖο ὑπάρχει τὸ κατὰ φύση. Ἡ ἄρνηση τὸ δείχνει γλωσσικά. Π.χ. ὁ Α εἶναι καλλιτέχνης (φύση τοῦ Α)· ὁ Β εἶναι ὑπόδηματοποιός. Ἡ φύση του ὡς ἀνθρώπου, δηλαδὴ ἐλλειπτικοῦ ὄντος, τὸν καθιστᾷ ἐργαζόμενον. Δὲν εἶναι τὸ ὑπόδημα ὑπόδηματοποιός. Τὸ ὅτι ὁ Β εἶναι ὑπόδηματοποιός καὶ ὄχι γιατρός, αὐτὸ δὲν εἶναι μὲ τὴν ἴδια ἐννοία φύση τοῦ Β, ἀλλὰ κοινωνικὸ ἀποτέλεσμα πάνω στὴ φύση τοῦ Β ὡς ἀνθρώπου ἐργαζόμενου.

36. Piguet, 1311.

37. Π.χ. τὸ ἀπόσπασμα 89 —συσχετικὸ τοῦ πρώτου ἀποσπάσματος— γιὰ τὴ συνείδηση ποὺ ἐγρηγορεῖ: *τοῖς ἐγρηγορόσιν ἓνα καὶ κοινὸν κόσμον εἶναι* (dubius fragment κατὰ τὸν Kahn, *The Art and Thought of Heraclitus*, 132). Γιὰ τὸ ἀπόσπασμα βλ. Ramnoux, *Héraclite* 56-60.

Στο πρώτο ήρακλειτικό απόσπασμα, πρόλογο του ήρακλειτικού βιβλίου³⁸ *Περὶ Φύσεως*, υπάρχει ένα πρόβλημα λεκτικής διευθέτησης τῶν ὄρων, στίξης, ὅπως ἐπισημαίνει ὁ Ἀριστοτέλης³⁹. Οἱ ἐρμηνευτικὲς ἀποψεις παρουσιάζονται ὡς δυὸ ἀντίθετες τάσεις: μὲ πυρηνικὴ τὴν ἐννοια τοῦ Εἶναι ἢ μιά· σύμφωνα μ' αὐτὴν ὁ Ἡράκλειτος χαράζει τὸν ὄντολογικὸ δρόμο· ἢ ἄλλη, μὲ κύριο ἐκπρόσωπο τὸν Kirk⁴⁰, θεωρεῖ τὸ Εἶναι ὡς συνδετικό. Ἡ πρώτη δίνει ἔμφαση στὶς ιδιότητες τοῦ Λόγου· ἢ δεύτερη, ἢ ἀγγλοσαξονική, στὴν ἄμεση ἐμπειρία τῶν πραγμάτων. Σχολιάζοντας τὴν τελευταία θέση ἡ Ramnoux⁴¹ παρατηρεῖ: «La première question à résoudre est: si toujours (ἀεὶ) accompagne le verbe être avec Logos pour sujet; ou s'il accompagne le verbe devenir avec les hommes pour sujet. Dans le premier cas, le Logos serait toujours, et même il serait un Étant-toujours. Dans le second, les hommes deviendraient toujours aussi incapables de le recevoir, ils l'étaient avant d'avoir écouté le maître, et ils le demeurent après. Même si on évite de nommer l'Étant-toujours, au moins nommerait-on de l'Étant. Il n'y a pas de solution plus radicale dans le sens négatif que la solution de Kirk. Elle évite de lire: Le Logos est toujours. Elle évite encore de lire: le Logos est. Elle prend le verbe être dans un emploi simplement copulatif, en lui donnant pour attribut celui ci (τοῦδε)».

Ἡ ἴδια ὁμῶς ἡ συμπαρουσία τοῦ γίνεσθαι στὸ ἀπόσπασμα εἶναι καὶ ιδιαίτερα σημαντικὴ γιὰ τὸ ρόλο καὶ τὴν ποιότητα τοῦ Εἶναι. Στὸ γίνεσθαι ἀντιδιαστέλλεται ἡ σταθερότητα, τὸ Εἶναι, μὲ τὴ σημασία αὐτοῦ ποὺ σταθερὰ ὑπάρχει. Ὅπως σωστὰ παρατηρεῖ ἡ Ramnoux, «si on efface l'accentuation ontologique du verbe être, on refuse en même temps de former une opposition: être-devenir. Le Logos est, les hommes deviennent. Et l'on traduit le verbe γίνονται de façon moins signifiante: pour des incapables,

38. Βλ. Ἀριστοτέλης, *Ρητ.* Γ 5 1407b 16 Ross: ἐν τῇ ἀρχῇ αὐτῇ τοῦ συγγράμματος...

39. Πρβλ. Ἀννα Κελεσίδου-Γαλανοῦ, *Παρουσία καὶ νόημα τοῦ γίνεσθαι* 75: Τὸ ἀεὶ... ἄλλοι τὸ συνδέουν μὲ τὸ ἐόντος (Zeller, Diels, Capelle, Verdenius) ἄλλοι μὲ τὸ γίνεσθαι (Cherniss, Kirk, Renhardt, Snell) κι ἄλλοι καὶ μὲ τὰ δυὸ (Gigon, Kranz). Βλ. καὶ Ramnoux, *Héraclite* 34, 35, 308. Γιὰ τὴν ἐκφραση ἐόντος ἀεὶ πρβλ. Ἰλιάδα I 290: αἰὲν ἐόντες (lectio faciliior γιὰ τὸν Marcovich). Ὁ Ἀξελὸς (Ὁ Ἡράκλειτος καὶ ἡ Φιλοσοφία, Ἀθήνα Ἐξάντας 1974, 58, ὑπ.) συμπλέκει τὸ ἐόντος μὲ τὸ ἀεὶ· ὁ ἴδιος πάντως σημειώνει ὅτι ὁ Ἡράκλειτος ἔχει τοποθετήσει τὸ ἀεὶ διαλεκτικά, γιὰ νὰ μπορεῖ νὰ συνδέει τὸ λόγο ποὺ εἶναι πάντα ἀληθινὸς (στὸ γίνεσθαί του) μὲ τοὺς ἀνθρώπους πού, στὸ δικό τους γίνεσθαι αὐτοί, δὲν τὸν καταλαβαίνουν πάντα (ἀεὶ ἀξύνετοι γίνονται).

40. *Heraclitus, The Cosmic Fragments*, Cambridge U.P. 1962, 33. Πρβλ. Diels: «Für die Lehre Sinn aber, wie hier vorliegt»; Freeman, «The Law is as here explained, but men are always incapable | of this truth, men always prove to be uncomprehending» (*Ancilla to the Pre-Socratic Philosophers*, Oxford 1966, 252).

41. *Héraclite* 308-313.

après avoir écouté le résultat est le même qu'avant; ils n'y entendent toujours rien. La question ouverte serait: Héraclite lui-même a-t-il ou n'a-t-il pas pratiqué une opposition de l'être et du devenir, qui a été clairement formulée après lui, et peut-être d'après des mots à lui. Clairement pratiquée, l'opposition implique une méditation du contenu de l'être, définissable par contraste avec le devenir»⁴².

Ἡ ὄντολογικὴ ποιότητα τοῦ Εἶναι μπορεῖ νὰ συναχθεῖ καὶ ἀπὸ τὴ σημαντικὴ ποιότητα τοῦ ὅρου *λόγος*⁴³, ὅρου πολύτιμου καὶ πολύσημου στὴν ἑλληνικὴ γλῶσσα (ὅπως οἱ ὅροι *Wesen* καὶ *Raison* γιὰ τὴ γερμανικὴ καὶ γαλλικὴ ἀντίστοιχα⁴⁴), ἐδῶ πρωτοφανέρωτου. *Λόγος* ἐδῶ δὲν εἶναι ὑποστασιοποιημένη ἔννοια, ἀλλὰ τὸ λεγόμενο καὶ τὸ ἀντικειμενικὰ νοηματικὸ τοῦ περιεχόμενου. Ἐδῶ ὁ ἐνικὸς εἶναι καὶ δηλωτικὸς τοῦ ξεχωριστοῦ, ὅπως συνάγεται ἀπὸ τὸ συσχετισμὸ μὲ ἄλλα ἀποσπάσματα: *ὁκόσων λόγους* (συλλογὴ ρήσεων) *ἤκουσα οὐδεὶς ἀφικνεῖται εἰς τοῦτο ὥστε γινώσκειν ὅτι σοφὸν ἐστὶν πάντων κεχωρισμένον* (83, 1) καί: *βλάξ ἄνθρωπος ἐπὶ παντὶ λόγῳ ἐπτοῆσθαι φιλεῖ* (87), ὅπου ὁ κατηγορηματικὸς προσδιορισμὸς ὀρίζει τὴ μὴ ἰδιαιτερότητα τοῦ λόγου. Ὁ λόγος αὐτὸς δὲν εἶναι ὁ ἀτομικιστικὰ ἐκφερόμενος, ἀλλ' ὁ προάγγελος τῆς σωκρατικῆς συμπεριφορᾶς⁴⁵: ἐπιτάσσει τὴ συμμόρφωση τοῦ μαθητῆ ὅχι μὲ τὸ δασκαλὸ ἀλλὰ μὲ τὴν ἀντικειμενικὴ ἀλήθεια τῆς διδασχῆς.

Ὅλος ὁ λόγος γιὰ τὸ *Λόγο* εἶναι ἡ ἡρακλειτικὴ φιλοσοφία τοῦ Εἶναι. Ἡ γνώση τοῦ Εἶναι εἶναι ἡ γνώση τῶν νόμων τοῦ, τῆς ἐνότητας τῶν ἀντιθέτων. Σ' αὐτὸ ἀκριβῶς ἀδυνατοῦν κατὰ τὸ φιλόσοφο νὰ φτάσουν οἱ πολλοί. Στὸ πρῶτο ἡρακλειτικὸ ἀπόσπασμα ὁ ὅρος *λόγος* ἐκφράζει αὐτὸ πὺ λέγεται ἀπὸ τὸ φιλόσοφο (τοῦδε), τὸ δικό του λόγος πὺ δείχνεται, φέρνεται ἀπὸ τὸν ἴδιο σ' ἓνα κοινό, μέσα στὴν ἔνταση τῆς αὐτοσυνειδησίας⁴⁶ τοῦ σοφοῦ (*ἐγὼ διηγεῦμαι/δισκώ/φράζω*) καὶ πὺ φανερώνει τὸ περιεχό-

42. *Héraclite* 252.

43. Πρβλ. Ramnoux, ὁ.π. 319: «Logos dans son emploi original au singulier fait un sujet convenable pour le verbe être».

44. Ὁ Kirk μεταφράζει *account*, ὁ Snell *Sinn*, ὁ Diels *Lehre, Sinn*, ὁ Kahn *account*. Ἡ Freeman 24: «The Law (of the universe)· Logos, the intelligible Law of the universe, and its reasoned statement by Heraclitus». Πρβλ. *The Presocratic Philosophers, A Companion to Diels, Fragmente der Vorsokratiker*, Oxford 1966, 115 ἐπ. Ἄλλοι ἀφήνουν τὸν ὅρο ἀμετάφραστο, π.χ.: A. Jeanière, *Héraclite*, Paris, Aubier 1977, 101 (πρβλ. Ramnoux 317: «La meilleure solution ne consiste-t-elle pas à adopter en français le terme de Logos en lui laissant l'envergure de ses sens et l'aura de son mystère?»). E. L. Minar, *The Logos of Heraclitus*, «Class. Phil.» (1939) 323-341, W. J. Verdenius, *Der Logosbegriff bei Heraclit und Parmenides*, «Phronesis» II (1966) 81 ἐπ.

45. Πρβλ. Ἀννα Κελεσίδου-Γαλανοῦ, *Τὸ ἀτομικὸ καὶ ἡ γνώση του*, 243.

46. Πρβλ. B 101: *ἐδιζησάμην ἐμεωτόν*.

μενό του⁴⁷. Μὲ περιεχόμενο ἐννοοῦμε ὅ,τι καὶ κυριολεκτικά: τὴν οὐσία· πρόκειται γιὰ οὐσιαστικὸ λόγον· τὸ ἀντικειμενικὸ καὶ μεταφυσικὸ τῆς οὐσίας εἶναι τὸ σημαντικὸ περιεχόμενο τοῦ λόγου. Κι αὐτὸ τίθεται σὲ σχέση με τοὺς ἄλλους ἀνθρώπους⁴⁸. Τὸ ἡρακλειτικὸ ἄλλωστε βιβλίο, ποὺ εἶναι ἀφιέρωμα στὸ ναὸ τῆς Ἀρτέμιδος, ἔχει τὸ πάθος τοῦ ὁπαδοῦ τῆς ἀλήθειας ποὺ δὲν ἐξηγεῖ, ἀλλ’ ἐξαγγέλλει τὸ πιστεύω του μέσα στὴ βεβαιότητα τῆς αὐτογνωσίας του καὶ μετὴ δραματικὴ γνώση τῆς μοναξιάς του⁴⁹, ἐνῶ καλεῖ σὲ γνωστικὴ ἐπίγνωση τῆς καθημερινῆς συμπεριφορᾶς⁵⁰.

Ἡ βεβαιότητα παίρνει ἐδῶ τὴ θέση ποὺ δὲν ἔχει ἀκόμη τὸ μεταφυσικὸ ἐρώτημα⁵¹, τὸ ἐρώτημα γιὰ τὸ τί εἶναι τὸ ὄν (ὅπως καὶ προηγούμενα δὲν ὑπῆρξε στοὺς Μιλήσιους ἐρώτημα γιὰ τὸ τί εἶναι τὸ ἄπειρο ἢ ὁ ἀέρας)⁵².

Στὸν Ἡράκλειτο ὁ λόγος τῆς οὐσίας, ἡ ἀντικειμενικὴ λογικὴ ἀλήθεια —ὁ φιλοσοφικὸς λόγος θὰ λέγαμε σήμερα— δὲν δίνεται ἀποδεικτικά, μετὰ συλλογισμό, ἀλλὰ μετὰ ἀντιθέσεις:

— (τοῦ λόγου) ἐόντος	}	ἀξύνετοι γίνονται ἄνθρωποι: ἀπείροισιν εἰκόσιν	ὁ λόγος εἶναι, οἱ ἄνθρωποι δὲν εἶναι οὐσιαστικά, ἀπὸ στέρησης (ἀ-πείρα / ξύνεσις) τῆς πραγματικῆς ἀλήθειας· καὶ μοιάζουν δίχως ἐμπειρία, πράγμα ποὺ παραπέμπει σ’ ἓνα δυνατό εἶναι τῆς γνώσης τοῦ πραγματικοῦ,
-------------------------	---	---	--

47. Πρβλ. B. Snell, *Die Sprache von Heraklit*, «Hermes» 1926, 61, 366: «Diese Lehre, ihren Sinn...».

48. Πρβλ. 19 καὶ 73 καὶ κυρίως B 2.

49. Πρβλ. Kahn, *The Art and Thought*, 99.

50. Πρβλ. Ramnoux, *Héraclite* 309: «Les deux articles de doctrine qui ressortent sont: les propriétés du Logos et le rôle médiateur du Maître», καὶ 312: «Il est possible que l'institution ait pour modèle la transmission des formules dans la cérémonie. Les formules constituent les choses à dire. Avec elles marchent les choses à faire, pour lesquelles existe aussi un apprentissage. Et des choses à montrer, avec lesquelles existe une première rencontre. Avant on était sans expérience. Après on a fait l'expérience. Entre les deux, l'homme change. Au moins l'homme aurait dû changer».

51. Πρβλ. Πλάτων, *Σοφιστής* 243d ἐπ.: *δηλον ὅτι τὸ ὄν φῆς πρῶτον δεῖν διερευνήσασθαι τί ποθ' οἱ λέγοντες αὐτὸ δηλοῦν ἡγοῦνται;*

52. Βλ. Θ. Βέικος, *Ἐν - πάντα. Μία θεμελιακὴ δομὴ σκέψης στὴν πρῶτη ἐλληνικὴ φιλοσοφία*, Ἀθήνα, Δωδώνη 1973, 193 ἐπ., 222.

— ἐόντος αἰὲ (αἰεί) ἀπείρισιν εἰκόασιν
 γινομένων γὰρ }
 πάντων κατὰ }
 τὸν λόγον }

— καὶ πρόσθεν ἢ ἀκοῦσαι/καὶ ἀκούσαντες τὸ
 πρῶτον

— τοῦ λόγου ἔπεα

— ἐγεροθέντες εὐδοντες

ἐνῶ καταγγέλλεται
 κιόλας ἡ ἀνθρώπινη
 ἀδυναμία⁵³.

Ἡ ἀλήθεια εἶναι, οἱ ἄν-
 θρωποι δὲν μποροῦν
 νὰ τὴν ἐννοήσουν.

Ἡ ἀντίθεση στὸ λόγο
 ἐπιτείνεται μὲ τὴ δι-
 πλὴ παρατακτικὴ πα-
 ρουσία τοῦ καί, ἐνῶ τὸ
 γὰρ τῆς πρότασης ποὺ
 ἀκολουθεῖ δὲν αἰτιο-
 λογεῖ, ἀλλὰ διαφωτί-
 ζει τὴ ἀντίθεση.

Ἡ ἴδια ἡ θέση τῶν ὄρων στὸ ἀπ. 1 εἶναι τὸ σημεῖο συνάντησης τοῦ
 Εἶναι καὶ τοῦ Γίγνεσθαι: γιατί τὸ αἰὲ ἀνήκει μὲν ὄντολογικὰ στὸ Λόγο
 ὡς τὸ ὄν (αὐτὸ ποὺ εἶναι) ἢ ὡς παρουσία (τοῦδ' ἐόντος): ὅπως ὁμως, ἐνῶ
 ὑπάρχουν τὰ χρονικὰ πρόσθεν-πρῶτον, τὸ αἰὲ τὰ προλαβαίνει στὴ συνεκ-
 φορά του μὲ τὸ γίνονται, λέγεται καὶ μετὰ τὸ ἐόντος γιὰ νὰ ἐπιταθεῖ ἡ διά-
 σταση ἀνάμεσα στὸ Λόγο καὶ στὸ ἀσυνεχὲς τῶν ἀνθρώπων: ἔτσι ὑπάρ-
 χουν καὶ τὸ κατὰ τὸν λόγον ἀντίθετα στὸ ἀπείρισιν τοῦ ἰδίου ἀποσπάσ-
 ματος καὶ ἡ ἀντίθεση ἐόντος-ξυνοῦ/ἰδίαν φρόνησιν στὸ ἀπ. 2⁵⁴.

Ἐδῶ τὸ Εἶναι ἀντιδιαστέλλεται πρὸς ἓνα νοερὸ οὐκ ἔχειν, ὅπως στὸ
 κοσμολογικὸ ἀπόσπασμα 30 ἡ ἀντίθεση στὸ Εἶναι δηλώνεται μὲ τὸ ἐποίη-
 σεν ποὺ νοηματικὰ ἀνήκει στὴ δομὴ τοῦ γίγνεσθαι ὡς δημιουργίας. Ἡ
 ἀπουσία, τὸ μὴ Εἶναι τοῦ ἀντικειμενικοῦ λόγου στοὺς ἀνθρώπους ἔχει ὡς
 ἀποτέλεσμα τὴ λήθη τῶν ἔργων καὶ τῶν λόγων τῶν ἀνθρώπων. Ὁ λόγος
 λέγεται ἀλλὰ λησμονεῖται ἀπὸ τὸ πλῆθος, ἀκούεται καὶ δὲν ἐννοεῖται,
 ἢ δὲν συλλαμβάνεται μὲ αὐτοενδοσκόπηση πρὶν ἀκουστεῖ. Ἡ χρονικὴ ἀνα-
 φορά, μὲ τὴν ἀντίθεση τοῦ μετὰ καὶ τοῦ πρὶν εἶναι σὰν νὰ παραπέμπει
 σ' ἓνα νοερὸ, ἀχρονικὸ Εἶναι τοῦ λόγου. Οἱ ἄνθρωποι, ἐξάλλου, κατὰ τὸν
 Ἡράκλειτο, εἰκόασιν ἀξύνετοι, μοιάζουν μὲ ἀνίδεους.

Αὐτὸ τὸ φαίνεσθαι στὸ ἀνθρωπολογικὸ ἐπίπεδο τονίζει τὴν ἀπόσταση
 ἀπὸ τὸ Εἶναι: οἱ ἄνθρωποι δὲν εἶναι οὐσιαστικά, ἀφοῦ δὲ συντάσσονται

53. Ὁ συνδυασμὸς τοῦ B1 μὲ τὰ B2, B19 καὶ B73 δίνει τὸ τετράπτυχο τῆς ἀδυναμίας
 τῶν ἀνθρώπων στὰ ἐπίπεδα τοῦ ἀκούειν, λέγειν, φρονεῖν (φρόνησις), ποιεῖν.

54. Βλ. Ἄννα Κελεσίδου-Γαλανοῦ, Παρουσία καὶ νόημα τοῦ γίγνεσθαι, 75-76.

μέ το λόγο πού εἶναι, ἀλλά καταπιάνονται μέ ἔπεα, ὅ,τι εἶναι ἀντίθετο τοῦ Λόγου· δέν καταλαβαίνουν τό κάθε τι κατά τή φύση του καί δέν μποροῦν νά τό διαιροῦν καί νά ποῦν πῶς ἀκριβῶς εἶναι.

Ἡ ἀντίθεση ἀπόλυτου-μετριοκρατίας εἶναι ἡ σπονδυλική στήλη τοῦ ἀποσπάσματος 1. Οἱ σπόνδυλοι, οἱ ἀντιθέσεις δηλαδή, συνενώνονται ἐκφραστικά σέ μιᾶ ἐνότητα γιά τήν οὐσία τοῦ πραγματικοῦ πού ἀποτελεῖ τή δυναμική ἡρακλειτική θεώρησή του, ὅπως τὰ κύματα ἑνὸς ποταμοῦ διαδέχονται τό ἓνα τ' ἄλλο κι ἀνανεώνονται ἀδιάκοπα, ἀλλ' ὁ ποταμός εἶναι ἓνας⁵⁵. Τό νόημα, πού ἔτσι βαστάζεται, εἶναι ἡ οὐσιαστική ἀξία τοῦ Λόγου, τό σύμφωνα μέ τό Λόγο γίνεσθαι τῶν πραγμάτων καί ἔμμεσα τό χρέος γιά τοὺς ἀνθρώπους⁵⁶ ν' ἀνακαλύψουν τό πραγματικό τους Εἶναι στή συμφωνία μέ τό Λόγο, τή λογική κατανόηση τοῦ κόσμου.

Τὰ προηγούμενα ὁδηγοῦν σ' ἓνα συμπέρασμα γιά τό πρῶτο ἀπόσπασμα πού περιέχει καί τήν ἄποψή μας σχετικά μέ τή διάταξη τῶν ὅρων *εἶναι-ἀεὶ-γίνεσθαι*: Τό πρόβλημα ὄχι τοῦ Εἶναι-Γίνεσθαι ἀλλά τοῦ Λόγου καί τῆς ἀνθρώπινης ἀσυνεσίας θά μπορούσε νά εἶναι τρόπος ἐπίτασης-δραματοποίησης τῆς ἀντιθετικότητας κι ἀποδεικτικός τῆς ὑπαρξῆς της· ἄρα ἡ ἴδια ἡ θέση θά μπορούσε νά εἶναι ἄρση τοῦ μερισμοῦ: γιὰτί στο *ἐόν* ὑπάρχει τό *ἀεὶ* ὡς ἀπόλυτος χρόνος (*πάντα*) κι αὐτό «φύεται» ἀπό τήν παρουσία τῆς ἀπόλυτης μετοχῆς *έόντος*, γιά νά δηλώσει ὅμως τή συμπαρουσία του *στά ἐπόμενα*, ἐνῶ νοηματικά, ὡς συνέχεια στή χρονικότητα, ὑπάρχει καί στο *γίνεσθαι* πού ἐκφράζει διαρκή διαδικασία. Τό *ἀεὶ*, ἂν συναφθεῖ μέ τό *έόντος*, σημαίνει αἰώνια, καί χαρακτηρίζει τό *ἀεὶ* ὄν (*λόγος*) ὡς ἀγέννητο στο χρόνο, ὅπως στή διαπλοκή τοῦ ἀποσπάσματος 30: *ἦν καὶ ἔστιν καὶ ἔσται*. Ἄν συναφθεῖ μέ τό *γίνεσθαι* σημαίνει συνεχῶς, σ' ὅλες τίς διαστάσεις τοῦ χρόνου, πρίν, τώρα, μετά, μέ ἐπανάληψη ἐπεξηγηματική τὰ *πρόσθεν* / *ἀκούσαντες τό πρῶτον*.

Ἐξάλλου οἱ χαρακτηρισμοί τῆς μὴ γνήσιας πνευματικῆς ζωῆς, τῆς ζωῆς τῆς ἄγνοιας καί τῆς καθημερινῆς τριβῆς⁵⁷, φωτίζουν ἀντιθετικά τό νόημα

55. Πρβλ. H. Fränkel, *Wege und Formen des frühgriechischen Denkens*, München, Beck 1960², 783.

56. Ὁ Ἡράκλειτος λέει: *διὸ δεῖ ἔπεσθαι τῷ ξυνῷ τοῦ λόγου δ' έόντος ξινοῦ ζώουσιν οἱ πολλοὶ ὡς ἰδίαν ἔχοντες φρόνησιν*. Τό ἀπόσπασμα αὐτό περιέχει τήν ἡρακλειτική κατηγορική προσταγή μέ ἓνα *δεῖ* πού ἀνήκει στή γλώσσα τῆς λογικῆς ἀναγκαιότητας, τοῦ χρέους, τό ὁποῖο πρίν γίνει ἠθικό εἶναι λογικό, ἢ ἐπειδὴ εἶναι λογικό εἶναι καί ἠθικό. Στό ἀπόσπασμα 1 τή θέση τῆς κατηγορικῆς προσταγῆς ἔχει ἡ ἀπόρριψη τῆς μετριοκρατίας. Στό ἀπόσπασμα 2 ὁ λόγος τοῦ φιλόσοφου, πού εἶναι καί κοινὸς λόγος, προσδιορίζεται ρητὰ μέ τήν ἀντίθεση ἀπόλυτου - κοινοῦ καί ἰδιοκρατικοῦ - ἀτομικοῦ, ὅπως ρητὰ ὀρίζεται ἡ ἀναγκαιότητα συμμόρφωσης μέ τὸν κοινὸ λόγο.

57. Παράδειγμα ἐπίσης τῆς μὴ ἀπουσίας τοῦ Εἶναι στὸν Ἡράκλειτο εἶναι τό ἀπόσπασμα 21: *Θάνατός ἐστιν ὁκόσα ἐγερθέντες ὀρέομεν, ὁκόσα δὲ εὖδοντες ὕπνος*. Μόλο

τῆς γνήσιας ζωῆς· παρουσία-ἀπουσία εἶναι δομικὸ ζεῦγος τοῦ νοήματος τῆς ἀλήθειας. Ὁ ὅρος *ἀλήθεια*⁵⁸ δίχως νὰ παρουσιάζεται ὑπονοεῖται, δὲν λέγεται ἀλλὰ καὶ δὲν κρύβεται, θέλει καὶ δὲν θέλει τὸ ὄνομά του.

Ἡ σχέση τελικὰ Εἶναι-Γίγνεσθαι στὸν Ἡράκλειτο εἶναι ἡ ἴδια μιὰ παλίνδρομη ἁρμονία: τὸ ἡρακλειτικὸ γίγνεσθαι δὲν εἶναι αὐτοσήμαντο οὔτε μονοσήμαντο· τὸ Εἶναι εἶναι μέσα του καὶ συγχρόνως ἐπειδὴ δὲν εἶναι αὐτὸ τὸ Εἶναι σημασιολογεῖ τὴν ἀντίθετή του ἔννοια. Ἀλλὰ καὶ τὸ Εἶναι δὲν νοεῖται δίχως τὸ γίγνεσθαι. Τὸ ἡρακλειτικὸ Εἶναι εἶναι ἡ ἐνότητα τῶν ἀντιθέτων. Ὁ δημιουργικὸς νόμος τοῦ Εἶναι εἶναι ὁ πόλεμος· ἡ ὁμοφωνία στὴν ἀντιθετικότητα εἶναι τὸ *ξυνόν*. Στὴν οὐσία τοῦ πολέμου, ὁ ὁποῖος εἶναι οὐσία τοῦ κοσμικοῦ γίγνεσθαι, ἀναφέρεται ὁ Ἡράκλειτος λέγοντας: *εἰδέναι δὲ χρὴ πόλεμον ἐόντα ξυνόν καὶ δίκην καὶ ἔριν, καὶ γινόμενα πάντα κατ' ἔριν καὶ χρεὼν* (B 80). Καὶ βέβαια τὸ «ἐόντα» εἶναι ἐδῶ συνδετικό⁵⁹. Ἡ παρουσία του ὅμως πρὶν ἀπὸ τὸ γίγνεσθαι σὲ μετοχικὸ τύπο —*ἐόντα, γινόμενα*— καὶ ἡ συμπορεία τοῦ δεύτερου μὲ τὸ πάντα ἐπαναλαμβάνει τὸν τρόπο τῆς ἀλληλεξάρτησης τοῦ Εἶναι καὶ τοῦ γίγνεσθαι στὸ πεδίο τῆς πραγματικότητος.

Ἡ ἀντίθεση λειτουργεῖ σημασιολογικὰ σὲ ἄλλα ἡρακλειτικὰ ἀποσπάσματα, ὅπου ἀπαντᾷ ὁ ὅρος Εἶναι μὲ ὑπαρκτικὴ σημασία: ἔτσι στὸ κοσμολογικὸ ἀπόσπασμα 99: *εἰ μὴ ἥλιος ἦν, ἔνεκα τῶν ἄλλων ἀστρον εὐφρόνη ἂν ἦν*, ἀνιχνεύουμε μιὰ διπλὴ παρουσία τοῦ Εἶναι, θετικὴ καὶ ἀποφατικὴ, μὲ τὴ σημασία τοῦ ὑπάρχειν, ὅπως καὶ στὸ ἀπ. 23, ὁμοιό του ὡς πρὸς τὴν ὑποθετικο-ἀποφατικὴ διατύπωση· στὸ γνωσιολογικὸ αὐτὸ ἀπ. πρόκειται γιὰ τὸ ὄνομα τῆς *Δίκης* καὶ τὴν ἐξάρτησή της ἀπὸ τὴν ἀντίθετή της ἔννοια, τὶς ἀντίθετες πράξεις τῆς ἀδικίας: *Δίκης ὄνομα οὐκ ἂν ἦδεσαν, εἰ ταῦτα μὴ ἦν*⁶⁰.

ποὺ ἐδῶ τὸ Εἶναι δὲν εἶναι ὅρος ποὺ μᾶς ἐνδιαφέρει φιλοσοφικά, τὸ ἀπόσπασμα ὅλο ἐκφράζει μὲ τὸν ἀφοριστικὸ του τρόπο, μᾶλλον ὑπαινίσσεται ἀντιθετικὰ τὸ Εἶναι ὡς οὐσία: ὁ θάνατος εἶναι ἐξίσωση τῆς ζωῆς τῆς καθημερινότητος, δηλαδὴ τὸ μὴ Εἶναι, ὅπως ὁ ὕπνος εἶναι ἡ μὴ πραγματικὴ ζωὴ. Πρβλ. B 26.

58. Οἱ ὅροι *ἀλήθεια, ἀληθής, ἀληθινός* μὲ γνωσιολογικὴ σημασία —ὁ δεύτερος καὶ ὄντολογικὴ— καὶ μὲ ἀντίθετη τὴν ἔννοια τοῦ ψεύτικου καὶ τοῦ φαινομενικοῦ ἀπαντοῦν, γιὰ τὴν περίοδο ποὺ ἐξετάζουμε, πρῶτα στὸν Παρμενίδη (*ἀλήθεια*: 1,29/2,4/8, *ἀληθής*: 1,30/8,28/8,39, στὸν Ἐμπεδοκλῆ 114, στὸν Μέλισσο (*ἀληθής* 8 (2) καὶ 8 (5), στὸν Δημόκριτο 117 (*ἀληθής* 69), στὸν Φιλόλαο 11,25. Ὁ Ἀναξαγόρας χρησιμοποιεῖ τὸν ὅρο τὸ *ἀληθές* μὲ τὴ σημασία τοῦ ἀλήθεια. Πρβλ. H. Boeder, *Der frühgriechische Wortgebrauch von Logos und Aletheia*, ABG 9 (1959) 82, K. Bormann, *Parmenides*, Hamburg 1971, 64-69.

59. Ramnoux, *Héraclite* 253: «L'emploi de ἐόντα est copulatif. Il n'est pas nécessaire d'appuyer sur la copule. Si on appuie, le verbe être saute aux yeux en opposition avec le devenir des choses».

60. Ὁ Diels προσθέτει σὲ παρένθεση: *das Ungerechte*? Ἡ Freeman δίνει: *the op-*

II. Προβληματικές χρήσεις τοῦ Εἶναι στὸν Ἡράκλειτο.

Μὲ τὴν ἔννοια τῆς παρουσίας σ' ἓνα τόπο (εἶναι ἐνθάδε) ἀπαντᾷ ὁ ὅρος Εἶναι στὸ ἀπόσπασμα 63. Τὸ ἀπόσπασμα, ὅπως ἔχει ἀποκατασταθεῖ⁶¹, εἶναι: "Ἐνθα δ' ἐόντι⁶² ἐπανίστασθαι καὶ φύλακας γίνεσθαι ἐγερτὶ ζώντων καὶ νεκρῶν. Ἄλλες γραφές δίνουν οἱ Patin: ἐνθα θεόν τιν'⁶³, Bernays: ἐνθαδ' ἐόντας. Τὸ ἀπόσπασμα φωτίζεται μὲ τὸν Ἡσίοδο⁶⁴ καὶ τὴν παλαιότερή του παράδοση. Κι εἶναι παράδειγμα χρήσιμο στὴν ἀπομυθοποίηση σχετικὰ μὲ τὰ λεγόμενα γιὰ τὴν «αὐγὴ» τῆς ἐλληνικῆς φιλοσοφίας, ἀφοῦ αὐτὴ ἡ περίοδος εἶναι καὶ συνέχεια μιᾶς ἄλλης καὶ ἡ ἀλλαγὴ τῆς· εἶναι μὲ ἄλλα λόγια ἡ ἄλλη ὁδός, ἡ ἄνω, ποὺ προέκυψε ἀπὸ τὴν κάτω στὴν ἱστορικὴ πορεία τῶν προβληματισμῶν⁶⁵.

Παλαιοὶ ὅμως καὶ σύγχρονοι εἶδαν καὶ βλέπουν τὸ ἀπόσπασμα μὲ ἐρμηνεῖες-καθρέφτες. Ἔτσι, γιὰ παράδειγμα, ὁ Ἰππόλυτος⁶⁶ (IX 10) προτάσσει: λέγει δὲ καὶ σαρκὸς ἀνάστασιν ταύτης φανερῆς, ἐν ᾗ γεγενήμεθα, καὶ τὸν Θεὸν οἶδε ταύτης τῆς ἀναστάσεως αἷτιον οὕτως λέγων. Ἡ Ramnoux, ἀφοῦ κάνει διάφορες ὑποθέσεις, φτάνει ὡς τὴ σύγχρονη ὀπτική· μὲ ἐλεύθερα ἀνοίγματα στὴ σύγχρονη σκέψη ὁδηγεῖται στὴν ἔννοια τοῦ *étant-là*⁶⁷.

positive. Ὁ Kahn (1979), 185 σχολιάζει: «these things» probably refer to acts of injustice, violations of the law, with their resulting penalties and punishment».

61. Βλ. Ramnoux, *Héraclite* 256. Ὅπως παρατηρεῖ ἡ συγγραφέας, «le plus bel emploi (τοῦ Εἶναι) appartient à un texte tout à fait corrompu, si corrompu que d'aucuns choisissent de ne pas le reconstituer».

62. Πρβλ. Migne.

63. Πρβλ. Diels I 164: «Konjekturen wie ἐνθα θεόν τιν' (Patin), θεὸν δει (Sauppe) sind überflüssig und darum falsch». Ὁ Diels ἐρμηνεύει: «Der Gott erscheint. Die in der Finsternis des Todes Liegenden erheben sich wie die Neophyten der Mysterien, zünden ihre Fackel an dem Licht des Gottes an (B 26) und neugeboren gelten sie nun in ihrem Lichtdasein als Wächter der Menschen».

64. *Ἔργα καὶ Ἡμέραι* 122-123, 238-255. Πρβλ. Ramnoux, *Héraclite* 256, *Études Présocratiques*, Paris, Klincksieck 1970, 22-23.

65. Άννα Κελεσίδου-Γαλανού, *Παρουσία καὶ νόημα τοῦ γίνεσθαι* 75.

66. Ὁ Mullach, ἀφοῦ παρατηρήσει ὅτι σφάλλει ἐδῶ ὁ Ἰππόλυτος, ὑποστηρίζει, ἀναφέροντας καὶ τὴν ἡσιόδεια παράδοση, ὅτι πρόκειται γιὰ ψυχὲς νεκρῶν ποὺ γίνονται φύλακες τῶν ζωντανῶν: «Nos existimamus Ephesium philosophum mortuorum animos vivorum custodes esse voluisse. Qua in re secutus est Hesiodum...» (*Fragmenta Philosophorum Graecorum* I, 322).

67. *Héraclite* 256-257: «Cette dernière hypothèse serait la plus intéressante. Il n'est même pas impossible que la discussion philologique du fr. 63 ait suggéré aux modernes leur notion de l'étant -là. On formerait facilement la belle idée que: quand il se réveille pour de vrai, l'homme donne sa présence réelle à la chose réellement présente. Il ne s'agirait pas forcément de la présence du dieu dans la statue, ni de la présence du fidèle à la cérémonie, mais la présence du dieu dans la statue et celle du fidèle à la cérémonie auraient

Οἱ ὑποθέσεις ἀφοροῦν τὸ ὑποκείμενο τῆς φράσης: εἶναι οἱ ἄνθρωποι, οἱ μύστες (ἂν εἶναι πληθυντικός), εἶναι κάποιος θεὸς (ἂν εἶναι ἐνικός), ὑποκείμενο ποὺ ἔχει προαναφερθεῖ σὲ ἄλλο χαμένο τμῆμα; εἶναι ἡ ἔννοια τῆς παρουσίας; Ἡ ἴδια πάντως καταλήγει ὅτι αὐτὴ ἡ ὑπόθεση εἶναι παιχνίδι τῆς σκέψης.

Μὲ τὴν ἔννοια τῆς παρουσίας σ' ἓναν τόπο —ἀλλὰ στὴ συμπλοκὴ τῆς μὲ τὴν ἀντίθετη ἔννοια τῆς ἀδυνατότητας παρουσίας (*εἶναι - οὐκ εἶναι*)— ἀπαντᾷ ὁ ὅρος *Εἶναι* σ' ἓνα ἀπὸ τὰ ἡρακλειτικά ἀποσπάσματα τοῦ ποταμοῦ⁶⁸ καὶ στὸ πρῶτο πληθυντικὸ πρόσωπο: *ποταμοῖς τοῖς αὐτοῖς ἐμβαίνοντες τε καὶ οὐκ ἐμβαίνοντες, εἰμέν τε καὶ οὐκ εἰμεν* (49a). Οἱ νεώτεροι Σχολιαστὲς ἢ παραλείπουν τὴν πρόταση *εἰμέν τε καὶ οὐκ εἰμεν* καὶ συντάσσονται ἔτσι μὲ τὸν Gigon, πράγμα ποὺ βρίσκει ἀντίθετο τὸν Βλαστό, ἢ θεωροῦν ἀμφίβολο τὸ ἀπόσπασμα⁶⁹.

Τὸ ἀπόσπασμα συνδέεται μὲ τὰ B 12 καὶ B 91, ὅπου τὴν ἐνέργεια βασιάζει πάλι τὸ ρῆμα *ἐμβαίνειν*: *ποταμοῖσι τοῖσιν αὐτοῖσιν ἐμβαίνουσιν ἕτερα καὶ ἕτερα ὕδατα ἐπιρρεῖ. ποταμῷ γὰρ οὐκ ἔστιν ἐμβῆναι δις τῷ αὐτῷ*. Τὴν ἰδέα τῆς ταυτότητας κρατοῦν τύποι τῆς ἀντιωνυμίας αὐτός· ἄρνηση τῆς ἐνέργειας εἶναι τὴ μὴ τὸ ἀρνητικὰ ἐκφερόμενο ρῆμα *Εἶναι* (*οὐκ ἔστιν ἐμβῆναι* 91), τὴν ἄλλη ὁ ἐπαναλαμβανόμενος ὅρος *ἕτερα* (*ἕτερα καὶ ἕτερα*). Αὐτὸ ποὺ δὲν εἶναι δυνατό νὰ πραγματοποιηθεῖ γιὰ τὸ ἴδιο ποτάμι, καὶ ποὺ λέγεται τὴ μὴ μιὰ φορὰ ἀόριστα (*οὐκ ἔστιν ἐμβῆναι*), τὴν ἄλλη ἐμμεσα γιὰ τὰ ἴδια νερά, στὸ ἀπ. 49a ἀνάγεται στὸ προσωπικὸ ἐπίπεδο, ὅπως καὶ μὲ τὸ κινητικὸ ρῆμα *ἐμβαίνειν*· καὶ ἂν δεχτοῦμε τὴ γνησιότητα τῆς τελευταίας πρότασης, μ' αὐτὴν συμπληρώνεται ἡ ἰδέα τῆς ἀέναης κινητικότητας τοῦ πραγματικοῦ καὶ ἡ ἰδέα τῆς ἀέναης ἐτερότητας (*ἐπιρρεῖ ἕτερα καὶ ἕτερα*) μὲ ἓνα στατικὸ ὅρο ποὺ δηλώνει τὴν παρουσίαν στὸν αὐτὸ χῶρο ἀλλὰ καὶ τὴν ἀδυνατότητα τῆς παρουσίας στὸν ἴδιο τόπο. Τὸ *Εἶναι* δὲν ἔχει ἀκόμη σημαντικὸ φιλοσοφικὸ ρόλο. Ὅμως ὁ τρόπος τῆς χρήσης τοῦ προαναγγέλλει, καὶ μάλιστα στὴ διπλὴ του, ἀρνητικῇ-θετικῇ μορφῇ, αὐτὸν ποὺ θὰ γίνεαι οὐσιαστικὸς μὲ τὴν παρμενιδικὴ σκέψη (B 8, 38-41): *τῷ πάντ' ὄνομ' ἔσται, | ὅσα βροτοὶ κατέθεντο πεποιθότες εἶναι ἀληθῆ, | γίνεσθαι τε καὶ ὄλλυσθαι, εἶναί τε καὶ οὐχί, | καὶ τόπον ἀλλάσσειν διὰ τε χρόα φανὸν ἀμείβειν*.

Μὲ ὑπαρκτικὴ σημασία, σὲ σχέση μὲ τὸ λόγο-μέτρο, τὸ χρόνο καὶ τὸ

servi de modèle culturel. Transposée à l'air libre, elle serait devenue co-présence de l'homme à la chose alentour, et de la chose à l'homme. On peut dire alors que: de la présence éclate et se montre au jour. Mais on ne saurait le dire que par spéculation de jeu».

68. Πρβλ. B 12, B 91.

69. Bl. Gigon, *Untersuchungen zu Heraklit*, Leipzig 1935, 106, G. Vlastos, *On Heraclitus*, *AJPh.* 76 (1955) 338-344, Kahn, *The Art and Thought*, 288-289.

γίγνεσθαι ἀπαντὰ τὸ εἶναι στὸ ἀπόσπασμα 31: <γῆ> θάλασσα διαχέεται καὶ μετρέεται εἰς τὸν αὐτὸν λόγον, ὁκοῖος πρόσθεν ἦν ἢ γενέσθαι γῆ.

Οἱ νοηματικὲς δυνατότητες εἶναι: ἡ θάλασσα μετριέται κατὰ τὸν ἴδιο λόγο, ποὺ ὑπῆρχε σταθερὰ καὶ πρὶν αὕτη γίνει γῆ⁷⁰.

—Ὅπως ἦταν αὐτὸς πρὶν νὰ γίνει ἡ γῆ.

—Ὅπως ἦταν στὴν ἀρχὴ (Cherniss).

Ὅπως παρατηρεῖ ἡ Ramnoux, στὴ δεύτερη περίπτωση τὸ πρόβλημα παρακάμπτεται, ἀφοῦ παραλείπεται τὸ δεύτερο ρῆμα. Ἡ Freeman καὶ ὁ Diels κρατοῦν στὴν ἐρμηνεία καὶ τὸν πρῶτο ὅρο γῆ (ποὺ συμπληρώνει ὁ Kranz)⁷¹. Ἔτσι ξεκινᾷ ἀπ' αὐτὸν ἡ εἰκόνα τῆς μετατροπῆς. Ἡ Ramnoux παρατηρεῖ ὅτι, ἂν δεχτοῦμε τὴν ἐρμηνεία ὅπου ὑπάρχει ἡ ἰδέα μιᾶς σταθερᾶς, ἐνὸς μέτρου σύμφωνα μὲ τὸ ὁποῖο διαχέεται ἡ θάλασσα ἢ σταθερῆς ἀναλογίας ἀνάμεσα στὴ γῆ καὶ στὴ θάλασσα, «le verbe être signifierait la constance, au sens quasi sans expression mathématique. L'indice porterait vers une science et non vers une ontologie. Mais on évite difficilement ce cas, ni jamais choisi ni mis en place au hasard»⁷².

Ἀφήσαμε τελευταῖο, ὅχι βέβαια ὡς πρὸς τὴ σημασία του, τὸ ἀπόσπασμα 30. Ὅπως στὸ πρῶτο ἀπόσπασμα ἡ ἡρακλειτικὴ σκέψη κινεῖται ἀνάμεσα στὸ ἀπόλυτα ἀληθινὸ καὶ στὴν ἀρνήση τοῦ ἀντίθετού του, τοῦ μὴ γνήσιου, ποὺ ἀνήκει στὴν ἀνθρώπινη συνήθη γνώση ἢ λήθη τοῦ πραγματικοῦ (κι ἔτσι ἡ οὐσία τῆς ἀλήθειας δίνεται διχοτομικᾶ), στὸ κοσμολογικὸ ἀπόσπασμα 30 ἡ σκέψη διχάζεται σ' ἓνα θετικὸ καὶ σ' ἓνα ἀρνητικὸ σκέλος. Ἡ ἀντιρρητικὴ στάση ἀφορᾷ τὴν ἰδέα τῆς ποίησης τοῦ κόσμου, τὴν ἀντίληψη γιὰ τὴν καταγωγὴ ἢ τὴν κατασκευαστικὴ φύση τοῦ κόσμου· κόσμος ἐδῶ εἶναι τὰ κοσμικὰ πράγματα καὶ ἡ τάξη τους (πρβλ. *διάκοσμος*, *διακόσμησις*), γιατί βέβαια δὲν μποροῦμε νὰ δεχτοῦμε μόνο τὴν ἀφηρημένη ἔννοια δίχως τὸ συγκεκριμένο ὑπόβαθρο ποὺ τὴν πραγματοποιεῖ⁷³. Τὸ θετικὸ μέρος ὀρίζει τὴν οὐσία τοῦ κόσμου: ὁ κόσμος εἶναι αὐτογέννητος, αὐτοφυόμενος, αἰώνια προϋπάρχων ὡς πρὸς τὴ δημιουργία, ἂν χωρίσουμε μὲ στίξη, ἄνω τελεία⁷⁴ ἢ κόμμα τὴν ἱερατικὴ ἔκφραση ἀλλ' ἦν αἰεὶ καὶ ἔστιν καὶ ἔσται ἢ ὀρίζει τὴν οὐσία τοῦ ἀκατάλυτη (ἔσται), πύρινη, διαρκὴ (αἰεὶ), νομοτελειακὴ (ἀπτόμενον μέτρα καὶ σβεννύμενον μέτρα)⁷⁵, ἂν δεχτοῦ-

70. Ramnoux, ὁ.π. 252-253.

71. VS I 158.

72. Ὁ.π., 253.

73. Πρβλ. Kirk, *Cosmic Fragments* 315. Ὁ Kahn μεταφράζει *ordering* (*The Art and Thought* 132). Συμφωνοῦμε ὅμως μὲ τὴ Ramnoux, ποὺ ἀκολουθώντας τὸν Kirk λέει: «Le cosmos c'est le feu + l'ordre de ses métamorphoses».

74. Βλ. Ramnoux, *Héraclite* 257.

75. Γιὰ τὴ συζήτηση ὡς πρὸς τὸ πῦρ καὶ τὶς κοσμικὲς μεταμορφώσεις βλ. Kahn, ὁ.π. 127-128.

με τὸ κόμμα στὸν ὄρο *αἰείζων*: ἀλλ' ἦν αἰεὶ καὶ ἔστιν καὶ ἔσται πῦρ αἰείζων, ἀπτόμενον κλπ. (Diels)⁷⁶.

Ὅλο τὸ ἀπόσπασμα εἶναι λόγος γιὰ τὴν οὐσία τῆς κοσμικῆς τάξης —τὸν κοσμικὸ κύκλο— ποὺ δίνεται ὡς ἀπάντηση στὸ διπλὸ ἐρώτημα: τί δὲν εἶναι ἡ κοσμικὴ τάξη ὡς πρὸς τὴ δημιουργία, τί εἶναι ὁ κόσμος ὡς πρὸς τὴν οὐσία του. Ὁ λόγος στὸ δεύτερό του σκέλος, ὁ θετικὸς λόγος τῆς οὐσίας εἶναι καὶ λόγος γιὰ τὸ «γίγνεσθαι» καὶ τὸ «ἀπόλλυσθαι» τῆς κοσμικῆς τάξης ποὺ εἶναι καὶ τρόπος τοῦ κόσμου. Στὸ σημεῖο αὐτὸ ὁ ἡρακλειτικὸς λόγος προῖδεάζει τὸν παρμενιδικό. Στὸ δεύτερο μέρος τοῦ παρμενιδικοῦ ποιήματος (B 19) λέγεται: οὕτω τοι κατὰ δόξαν ἔφην τάδε καὶ νῦν ἔασι | καὶ μετέπειτ' ἀπὸ τοῦδε τελευτήσουσι τραφέντα· | τοῖς δ' ὄνομ' ἄνθρωποι κατέθεντ' ἐπίσημον ἐκάστω⁷⁷.

Ἡ παρουσία τοῦ *Εἶναι* στὸν Ἡράκλειτο, ὅπως φαίνεται ἀπὸ τὰ προηγούμενα, δὲν εἶναι δίχως σημασία γιὰ τὴν τύχη τοῦ ὄρου στὴ Φιλοσοφία. Τὸ *Εἶναι* τὸ ἴδιο στὸν Ἡράκλειτο δὲν ἔχει βέβαια τὴ θέση ποὺ ἔχουν ἄλλοι ὄροι, ὅπως ὁ *Λόγος*, τὸ *Ἐν*, τὸ *Σοφόν*, ὄροι ἐστιακοὶ τῆς ἡρακλειτικῆς σκέψης, ποὺ ὅμως λειτουργοῦν μὲ τὴ σημασία ποὺ θὰ πάρει ἀμέσως μετὰ τὸν Ἐφέσιο τὸ *Εἶναι* μέσα στὴν Ἱστορία τῆς Φιλοσοφίας. Μὲ τὸν Ἐλεάτη Παρμενίδη θὰ συντελεσθεῖ ἡ χρῆση τοῦ ὄρου *ἀλήθεια*, ἡ χρῆση τῆς κατηγορίας *Εἶναι* - μὴ *Εἶναι* καὶ ἡ λεκτικὴ διατύπωση τῆς ἀντίθεσης παρουσίας - ἀπουσίας⁷⁸. Αὐτὴ ἡ τελευταία ὑπάρχει ὑπαινικτικὰ κιόλας στὸ πρῶτο ἡρακλειτικὸ ἀπόσπασμα, ἀλλὰ καὶ δηλώνεται στὴν παροιμιακὴ ἔκφραση τοῦ ἀπ. 34: ἀξύνετοι ἀκούσαντες κωφοῖσιν εἰῆκασιν· φάτις αὐτοῖσιν μαρτυρεῖ παρεόντας ἀπειῖναι, ὅπου ἡ παρουσία - ἀπουσία τῶν ἀνθρώπων νοεῖται σὲ συνάρτηση μὲ τὸ πραγματικὸ τους *Εἶναι*.

Τὸ ἡρακλειτικὸ *Εἶναι* λέγεται πολλαχῶς, εἶναι πολυώνυμο, ὄχι πολύσημο: εἶναι ὁ Λόγος, τὸ ἀντίθετο τῶν πολλῶν λέξεων καὶ πράξεων, τὸ ἐνωτικὸ (κοινόν), τὸ σοφόν, ὁ ἕνας καὶ κοινὸς κόσμος: οὐκ ἐμοῦ ἀλλὰ τοῦ λόγου ἀκούσαντας, ὁμολογεῖν σοφὸν ἔστιν ἐν⁷⁹ πάντα εἶναι (B 50). Στὸ ἀπόσπασμα αὐτὸ τὸ ἴδιο τὸ *Εἶναι*, παρὰ τὴν κοινὴ χρῆση του ὡς συνδετικοῦ,

76. «Starke Interpunktion nach ἔσται (H. Gompertz, "Hermes" 58-1923, 49) scheint unmöglich».

77. Πρβλ. Hölscher, *Anfang* 111-112.

78. Λεῦσσε δ' ὅμως ἀπεόντα νόω παρεόντα βεβαίως. | οὐ γὰρ ἀποτμήξει τὸ ἐὼν τοῦ ἐόντος ἔχεσθαι | οὔτε σκιδνάμενον πάντῃ πάντως κατὰ κόσμον | οὔτε συνιστάμενον (B 4). Πρβλ. Ramnoux, *Héraclite* 261 κμ.

79. Τὰ ἀποσπάσματα γιὰ τὸ *Ἐν* (88,57), τὸ *Σοφόν* (π.χ. 108) περιέχουν τὸ ρῆμα ὡς συνδετικὸ, γι' αὐτὸ καὶ παραλείπονται βασικά στὴ μελέτη. Ὅμως καὶ ἐδῶ ποὺ ἀπαντᾷ τὸ *Εἶναι*, καὶ ὅπου δὲν λέγεται (π.χ. 4), τὸ νόημα ἀφορᾷ τὴν οὐσία τοῦ πραγματικοῦ ὡς ἐνότητας καὶ σοφοῦ.

στηρίζει την οὐσία τῆς ἡρακλειτικῆς σκέψης γιὰ τὴν ἐνότητα καὶ τὴ σημασία τῆς γνώσης ὡς γνώσης αὐτῆς τῆς ἐνότητας: *ξυνόν ἐστι πᾶσι τὸ φρονέειν* (B 113), *ἐν τὸ σοφὸν* (B 41 καὶ B 32).

PRÉSENCE ET SIGNIFICATION DE L'«ÊTRE» DANS LES FRAGMENTS PRÉSOCRATIQUES

Résumé.

La présente étude est la seconde partie d'un essai sur l'être et le devenir chez les Présocratiques, dont la première partie a été publiée à *Φιλοσοφία*, vol. 8-9 (1978-1979) et la partie méthodologique à la revue *Παρνασσός*, vol. 21 (1979). Nous donnons ici l'introduction et le premier chapitre de cette seconde monographie, les chapitres concernant la présence de l'être dans les sentences présocratiques à partir de Parménide ayant constitué une unité, dont l'étendue et l'importance nous ont fait penser à les publier séparément.

Dans l'Introduction nous procédons à une série de considérations méthodologiques concernant l'investigation des termes «être-devenir» dans les fragments présocratiques, le problème de l'être comme «le plus important des problèmes», l'«environnement» de l'être ou ses corrélatifs et contraires. Suit le chapitre sur la notion de l'être chez Héraclite, le philosophe d'Ephèse ayant été «l'exarque» de la «gigantomachie» présocratique au sujet de l'être; celui qui n'a pas nommé l'être, qui n'a pas clairement pratiqué l'opposition de l'être et du devenir, mais qui a certainement médité sur le contenu de la notion d'être.

L'étude comprend une investigation précise du fr. 1 d'Héraclite, ainsi qu'une recherche minutieuse de la notion d'être dans les fr. 63, 49a, 31, 30.

Après un recensement des significations des principaux termes philosophiques d'Héraclite nous concluons sur la polyonymie de l'être dans les sentences héraclitéennes.

Athènes

Anna Kélessidou-Galanos

